ARTIKKELEITA

Monikansallisten yritysten tulo Suomeen ennen toista maailmansotaa[1]

Riitta Hjerppe
Taloushistorian professori
Helsingin yliopisto, Yhteiskuntahistorian laitos

1. Johdanto

Nykyisen globalisaatiokeskustelun yksi vakioaihe on monikansallisten yritysten toiminta Suomessa. Harvemmin kuitenkin pohditaan, milloin nykyiset ja entiset monikansalliset yrityksen ylipäätään rantautuivat Suomeen ja mitkä olivat niiden etabloitumismotiivit ja toimintatavat.

Monikansallisten yritysten tutkimus on ollut varsin suureksi osaksi suorien ulkomaisten sijoitusten lähtemistä maasta pois, ei niinkään maahan päin (vrt. Jones – Schröter 1993; Pekka Mannio ym. toim. 2003). Toisaalta on tutkittu enemmän muutaman suuren maan yrityksiä ja pienten maiden tutkiminen on jäänyt vähemmälle. Epäsuorasti lienee oletettu samanlaisten käyttäytymismallien pätevän suorissa sijoituksissa maiden koosta riippumatta.

Ulkomaisia suoria sijoituksia tehdään, kun nähdään joku suhteellinen etu vieraan maan resursseissa tai markkinoissa. Lähdetään hakemaan joko runsaita tai harvinaisia raaka-aineita, halpaa tai osaavaa työvoimaa tai muita tuotannontekijöitä kuten energiaa. Tällöin tavoitteena on usein tuotteen vienti takaisin omaan maahan tai kolmansiin maihin. Markkinoita etsittäessä tullaan myymään tai valmistamaan omaa tuotetta vieraan maan markkinoille. Silloin aloitetaan yleensä paikallisen agentin tai agentuurin palkkaamisesta myymään omia tuotteita. Sitten seuraa oma myyntiyritys ja mahdollisesti huoltoliike tai -verkosto. Viimeisenä vaiheena on oman tuotantoyksikön perustaminen. Kimmokkeena saattavat olla em. syiden lisäksi korkea valmiin tuotteen tulli tai muut ulkomaankaupan rajoitukset (ks. esim. Dunning 1993; Jones – Schröter 1993).

Vastaanottavan maan kannalta ulkomainen yritys voidaan nähdä kotimaisten niukkojen resurssien käyttäjänä, joiden hallintaa ei haluta antaa ulkomaalaisille. Myös ulkomaisten yritysten harjoittama siirtohinnoittelu verojen kiertämiseksi saattaa pelottaa. Kotimaiset yrittäjät

[1] *Tämä artikkeli on tehty Suomen Akatemian tuella. Kiitän valt. yo Laura Kärpijokea ja valt. yo Janne Itkosta lähdeaineiston keräämisestä ja muokkaamisesta.*

saattavat vastustaa ulkomaista yrittäjää lisääntyvän kilpailun ja vähenevien voittojen pelossa. Toisaalta ulkomainen yrittäjä voi tuoda pääomia, työpaikkoja ja osaamista, jotka ovat asemamaalle tärkeitä. Kun Suomen eduskunta 1920-luvulla pyysi hallitusta selvittämään ulkomaisen bulvaaniomistuksen laajuutta Suomessa, syynä oli mahdollisesti epätietoisuus ruotsalaisen tulitikkutrustin seuraavista siirroista tai ASEAn välikäsien kautta ostamista Strömbergin osakkeista (ks. Honkasalo 1932). Muutamat ulkomaiset yritykset tulivat Suomeen bulvaanien välityksellä. Joskus ne suhteellisen pian siirtyivät muodollisestikin ulkomaiseen omistukseen. Syynä saattoi olla lupamenettelyn hitaus ja asioiden nopeuttaminen. Kuitenkin usein on ollut kyse nimenomaan bulvaanin käytöstä ulkomaisuuden tai tietyn yrityksen nimen piilossa pitämiseksi.

Olen viime aikoina koonnut tietokantaa ulkomaisista yrityksistä Suomessa lähinnä maailmansotien välisenä aikana ja sitä ennen. Silloin traditionaalisen tiedon mukaan käperryttiin omiin maihin ja kansainväliset suhteet kapenivat. Tietokantaan on löytynyt selvästi enemmän ulkomaisia yrityksiä, kuin tähän asti on tiedetty Suomessa olleen. Tässä artikkelissa tarkastelen näitä yrityksiä keskittyen monikansallisten yritysten toimintaan: miten paljon ulkomaisia yrityksiä, mistä maista, millä toimialoilla? Mikä niiden merkitys oli Suomen taloudelle: toivatko ne pääomia, työpaikkoja ja taitotietoa vai tulivatko ne vain riistämään paikallisia luonnonvaroja? Lisäsivätkö uudet yritykset kilpailua vai vähenisivätkö ne sitä ostamalla kilpailijoita?

Tietojen saanti ulkomaisista yrityksistä Suomessa on vaikeaa. Vaikka lainsäädäntö edellytti ulkomaalaisten hankkivan luvan toiminnalleen Suomessa, yhtenäistä tilastoa tai muuta tietokantaa ei ole ollut. Autonomian aikana senaatti ja itsenäisyyden aikana valtioneuvosto kauppa- ja teollisuusministeriön esittelyn perusteella myönsi luvan perustaa osakeyhtiön ja hankkia kiinteätä omaisuutta Suomessa. Valtioneuvoston päätösluetteloiden hakemistossa ulkomaiset yritykset yleensä esiintyvät nimen perusteella aakkosjärjestyksessä. Kauppa- ja teollisuusministeriön esittelydiaarioissa lupa-asiat olivat aikajärjestyksessä muiden käsiteltyjen asioiden joukossa.

Jotta ulkomaisia yrityksiä koskevat tiedot saataisiin esille, pitäisi tietää niiden nimet, ja juuri tämä tieto on puuttunut. Sama ongelma koskee Patentti- ja rekisterihallituksen alaisen kaupparekisterin tietoja. Kaikki yritykset, suomalaiset ja ulkomaalaiset, ovat siellä joko olemassa olevien tai lakanneiden yritysten luetteloissa perustamisjärjestyksessä. Perustiedot yritysten nimestä, perustamisvuodesta, kotipaikasta ja toimialasta ovat kyllä elektronisessa muodossa, mutta olisi tiedettävä ulkomaalaisten yritysten nimet täsmällisesti, jotta haku onnistuisi. Käymällä läpi tietokantaa systemaattisesti voidaan arvata muutamat nimen perusteella ulkomaalaisiksi. Monille Suomeen perustetuille yrityksille on kuitenkin annettu täysin suomalainen nimi, tai ostetun suomalaisen yrityksen nimi on jätetty ennalleen. Lisäksi monien ruotsalaisten yritysten nimet eivät erotu suomenruotsalaisista yritysnimistä, joita Suomessa on ollut ja on paljon.

Näistä syistä tietokannan kerääminen on ollut työlästä, eikä sitä voida pitää täydellisenä. Lisäksi on mahdollista, että osa kaupparekisteriin rekisteröidyistä yrityksistä ei ole koskaan toiminut. Ne on perustettu tulevaa toimintaa varten, jota ei ole koskaan tullut. On kuitenkin luultavaa, että tärkeimmät yritykset on löydetty. Osasta yrityksiä tietoja on saatu

vain kaupparekisterin yrityskansioista, osalle tietoja on hankittu myös kirjallisuudesta, sanomalehdistä sekä teollisuustilaston perusaineistosta. Tietokantaan on otettu kaikki löydetyt sotien väliset yritykset ja jonkin verran tätä vanhempia yrityksiä, joissa on ulkomaista omistusta riippumatta siitä kuinka vähän omistusta on ollut. Kaupparekisterin tiedoista ei ole aina mahdollista selvittää yksittäisten omistajien osuutta.

Tutkimuksissa ja selvityksissä on aiemmin käsitelty ulkomaisia yrityksiä Suomessa sotien välisenä aikana jonkin verran, mutta vain yhdessä, Brynolf Honkasalon selvityksessä, on systemaattisesti, vaikkakin kovin puutteellisesti hankittu uutta tietoa vuonna 1930 toimineista ulkomaisista yrityksistä (ks. alla). Muissa on tyydytty yleiskuvaan kirjallisuuden perusteella (Hjerppe and Ahvenainen 1986), toisen maailmansodan jälkeen kerättyihin tietoihin (Håkans 1968) tai näkökulma on ollut ulkomaankaupassa, ei yritystoiminnassa (Mickwitz 1952). Myöskään muissa maissa julkaistuista tutkimuksista ei ole juurikaan ollut hyötyä. (ks. kuitenkin Hjerppe 2003, 2004).

2. Ulkomaalaisten omistusoikeusrajoitukset

Suomessa kiristettiin autonomian ajalta (1809–1917) lähtien ulkomaalaisten mahdollisuuksia harjoittaa yritystoimintaa tai omistaa kiinteää omaisuutta, maata tai taloja. Vuodesta 1832 lähtien porvarisoikeudet voi saada vain Suomen kansalainen. Tällöin oli kuitenkin suhteellisen helppoa saada Suomen kansalaisuus, joten yrittäjäksi tulo oli melko vaivatonta. 1851 uusi asetus rajasi kiinteän omaisuuden omistamisen suomalaisille ja Venäjän aatelisille. Muiden oli saatava siihen senaatin lupa. 1880-luvulla ulkomaisten omistusoikeutta rajattiin edelleen, kun ulkomaalaisilta kiellettiin pankkien, rautateiden ja kaivostoiminnan perustaminen ja toiminta. Venäläisille mahdollisuuksia avattiin jonkin verran 1890-luvulla. Osakeyhtiölaissa 1895 määrättiin, että Suomessa toimivassa osakeyhtiössä vähintään puolet hallituksen jäsenistä piti olla suomalaisia (Suomen asetuskokoelma, ao. vuodet; Hjerppe – Ahvenainen 1986).

Itsenäisyyden alussa ulkomaalaissäännöt pysytettiin pääpiirteissään ennallaan: kiinteän omaisuuden omistukseen ja yrityksen perustamiseen tarvittiin valtioneuvoston lupa. Lisäksi Viipurin läänissä kiinteän omaisuuden hankkiminen ulkomaalaisilta kiellettiin ilmeisesti venäläisten maahanmuuton pelossa.

1920-luvun alussa ulkomaalaissääntöjen kiristämisestä keskusteltiin vilkkaasti. Asia kuitenkin raukesi, sillä vaikka pelättiin ulkomaalaisten ylivaltaa taloudessa, nähtiin toisaalta ulkomaiset yrittäjät tervetulleina ja tarpeellisina pääoman tuojina. Suomalainen keskustelu ulkomaisen pääoman ylivallasta pääsi jopa ruotsalaisiin lehtiin, kun 4.10.1922 Göteborgs Posten kirjoitti suomalaisen sosiaalidemokraattisen poliitikon Väinö Voionmaan lausunnosta, jossa Voionmaa oli huolissaan suomalaisen elinkeinoelämän valtaamisesta ruotsalaisella pääomalla. Huvudstadsbladet, joka uutisen välitti myös Suomeen 9.10.1922, oli kuitenkin eri mieltä ja väitti, että ruotsalainen pääoma oli päinvastoin viime aikoina vähentynyt Suomessa.

1920-luvun lopulla asia oli uudelleen vireillä, ja eduskunnan toivomuksesta Brynolf Honkasalo laati oikeusministeriössä selvityksen ulkomaisesta omistuksesta Suomessa vuonna 1930. Toimeksiannossa pantiin erityistä painoa bulvaaniomistuksen selvittämiseen. Honkasa-

lon selvityksessä ulkomaista ja varsinkin bulvaaniomistusta löytyi suhteellisen vähän, ja lainsäädäntötoimenpiteitä lykättiin edelleen.

Vuonna 1939 säädettiin laki ns. vaarallisista yhtiöistä, jonka mukaan, mikäli osakeyhtiön säännöissä ei rajattu ulkomaalaisten omistusta enintään viidennekseen sen osakkeista, sen toimintaan tarvittiin valtioneuvoston lupa. Tämän lisäksi määräykset ulkomaalaisten kiinteän omistuksen ja yrityksen perustamisen luvanvaraisuudesta jatkuivat.

Toisen maailmansodan aikainen ja jälkeinen pääoman liikkeiden säännöstely, joka jatkui osin 1980-luvulle saakka, kavensi edelleen ulkomaalaisten toimintamahdollisuuksia Suomessa. 1960-luvulla ulkomaalaisomistusta säätelevä lainsäädäntö tosin oli osittain ristiriidassa julkisen hallinnon toimien kanssa, kun maahan perustettiin jopa erityinen valtion organisaatio edistämään ulkomaisten yritysten sijoittumista Suomeen vuonna 1967 (ks. esim. Pajarinen 1997). Pääomanliikkeiden esteitä vähennettiin 1980-luvulla ja ulkomaalaisomistuksen rajoitukset poistettiin lopulta Euroopan talousaluesopimusta tehtäessä Euroopan Unionin jäsenyyden valmisteluvaiheessa 1990-luvulla.

Ei ole juuri mitään tietoa eikä tätä työtä varten ole ollut mahdollista selvittää, miten vaikeaa tai helppoa ulkomaalaisen oli saada lupa yrityksen perustamiseen Suomeen. Se tiedetään, että lain voimassaolon viimeisinä vuosina lupa oli lähinnä muodollisuus. Vähäiset tiedot rajoittamisesta koskevat esimerkiksi yrityksiä valjastaa Vuoksen putoukset tuottamaan sähköä Pietarin seudulle autonomian ajan lopulla. Timo Myllyntauksen (1991, s. 58–77; Myllyntaus 1997) mukaan näitä yrityksiä viivytettiin lukemattomilla senaatin asettamilla komiteoilla, joiden tehtävänä oli selvittää yrityksen kannattavuutta ynnä muuta. Itsenäisyyden ajan alussa sitten säädettiin laki, jolla ulkomaalaisomistus Viipurin läänissä kiellettiin.

3. Ulkomaiset yritykset

Pääasiassa Kaupparekisteristä kootussa tietokannassa on yli 430 yritystä, suurin osa niistä maailmansotien välisenä aikana toimineita (Taulukko 1). Kun 1960-luvun puolivälissä alkavissa Suomen Pankin tilastoissa ulkomaisia yrityksiä oli vajaa 300, tätä voidaan pitää suurena määränä. Tosin 430 yritystä eivät olleet yhtä aikaa toiminnassa, eikä ole ilmeisesti mahdollistakaan saada selville, kuinka moni oli yhtä aikaa toiminnassa tai ylipäätään toiminnassa. Pienimmät tietokannan yrityksistä olivat yhden hengen, maahanmuuttajien yrityksiä. Osa ei ehkä ole toiminut juuri ollenkaan tai ei ollenkaan, vaan ne oli perustettu mahdollista tulevaa toimintaa varten. Toisaalta on selvää, että tietokannasta puuttuu yrityksiä. On luultavaa, että tärkeimmät on kuitenkin jäljitetty.

Suuri joukko, 152, ulkomaisista yrityksistä oli kaupan alalla, usein tuonti- tai vientiliikkeenä. Kuljetuksen ja huolinnan alalla oli myös puolensataa yritystä, mukana monia merenkulkuun liittyviä kuljetusliikkeitä. Voi päätellä, että Suomessa oli suhteellisen paljon ulkomaisia yrityksiä hoitamassa tavaroiden tuontia, vientiä ja huolintaa.

Teollisuuteen oli rekisteröity 156 yritystä. Niitä oli kaikilla päätoimialoilla, eniten metsäteollisuudessa. Kemian teollisuus sekä kaivannais-, metalli- ja sähkötekninen teollisuus olivat seuraavaksi suurimmat jokseenkin tasavahvat ryhmät. Muilla toimialoilla toimi lähes vain yksittäisiä vierasmaalaisia yrityksiä. Suurin osa teollisuuden ulkomaisesta omistuksesta oli ns. *green field* -investointeja, ja yritysostoja oli vain harvoin.

Taulukko 1. Ulkomaisomisteiset yritykset maittain ja toimialoittain ennen toista maailmansotaa.

	Ruotsi	Norja	Tanska	Venäjä/ NL	Viro	Saksa	Britannia	Yhdys- vallat	Muut	Ei tietoa	Yhteensä
Maa- ja metsätalous	3	1		6	1	1	2			1	15
Teollisuus	53	22	6	5	3	20	20	4	18	5	156
Elintarvike- juoma-									*4*	*1*	*5*
ja tupakkateollisuus	*1*		*1*				*1*		*1*		*4*
Tekstiili ja vaatetust.	*6*				*2*	*2*	*2*		*11*		*23*
Metsäteollisuus	*9*	*21*		*4*	*1*	*10*	*11*	*1*		*4*	*61*
Kemian teollisuus	*13*		*3*				*5*	*2*			*23*
Kaivannais-, metalli-									*1*		*1*
ja sähkötekn. teoll.	*15*	*1*	*1*	*1*		*8*	*1*	*1*			*28*
Muu, ei tietoa	*9*		*1*						*1*		*11*
Energian tuotanto						2		1			3
Rakennustoiminta	4		1								5
Kauppa	43	13	20		1	40	9	9	15	2	152
Kuljetus, huolinta	18	5	7			11	5	1	2		49
Tietoliikenne	6										6
Pankit ja vakuutustoim.	5	1	1			2	2		1		12
Kiinteistöjen omistus ja välitys	6	1				2	1		2		12
Muut palvelut	13					1	1	5			20
Yhteensä	151	43	35	11	5	79	40	20	38	8	430

Lähde: Ulkomaisten yritysten tietokanta tekijällä.

Muutama ulkomainen yritys omisti suurehkoja metsäalueita. Rakennustoiminnassa oli pari merkittävää ruotsalaisyritystä Kreuger & Toll ja Skånska Cementgjuteri (nyk. Skanska). Muissa palveluissa olivat muun muassa amerikkalaisten suurten elokuvayhtiöiden myyntiyhtiöt, muutama pankkiiriliike, vakuutusyhtiö ja kiinteistöjen omistus- tai välitysliike.

Ulkomaisomisteisten yritysten osuutta taloudessa on vaikea arvioida tarkasti. Olen käyttänyt paria karkeaa mittaria. Ensinnäkin olen laskenut niiden osakepääoman arvon vuonna 1930 ja 1938. Vuonna 1930 se oli noin 11 prosenttia ja 12 prosenttia vuonna 1938 kaikkien osakeyhtiöiden osakepääomasta. Kun huomattavassa joukossa oli kuitenkin myös suomalaista omistusta, ulkomaisen omistuksen osuus ei ollut kaiken kaikkiaan näin suuri. En ole yrittänyt kuitenkaan arvioida erikseen ulkomaisen ja suomalaisen pääoman osuutta näissä, vaikka siitäkin olisi mahdollista saada jonkinlainen suurpiirteinen kuva. Osassa ulkomaisia yrityksiä osakepääoma oli varsin korkea suomalaisiin suuriin yrityksiin verrattuna. Se ei kuitenkaan ollut läheskään yhtä suuri kuin suurimmissa kotimaisissa, mutta iso verrattuna yritysten kokoon, koska ulkomaisomisteiset yritykset eivät olleet suurimpien yritysten joukossa.

O'Rourke ja Williamson (1995) ovat korostaneet ulkomaisen pääoman maahantuonnin merkitystä Skandinavian talouksien nopeassa kasvussa. Niinpä vertaankin osakepääoman suuruutta valtion ulkomaiseen velkaan noina vuosina. Vuonna 1930 valtion velka oli sen ajan

oloissa suhteellisen suuri, 3320 mmk tai 14 prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen. Ulkomaisomisteisten osakeyhtiöiden pääoma oli tällöin 29 prosenttia valtion ulkomaisista veloista. Vuonna 1938 sen sijaan ulkomaisten yritysten osakepääoma oli 10 prosenttia suurempi kuin valtion ulkomaiset velat yhteensä.[2] Ulkomaisomisteisten osakepääoma merkitsi siis jonkinmoista ulkomaisen pääoman tuontia, mutta sen osuus muun muassa investoinneista oli vähäinen. (STV 1931 ja 1939; Suomen taloushistoria 3 1983, s. 358; Hjerppe 1989; Hjerppe 1997).

Toiseksi on kerätty ulkomaisessa omistuksessa olleiden teollisuusyritysten tietoja teollisuustilaston perusaineistosta Tilastokeskuksen arkistossa myös vuosilta 1930 ja 1938. On huomattava, että kaikki tietokannan yritykset eivät olleet toiminnassa näinä nimenomaisina vuosina. Toiminnassa olleiden ulkomaisomisteisten yritysten tuotanto-osuus oli noin 5 prosenttia näinä vuosina, muutaman kymmeneksen pienempi 1938 kuin 1930. Osuus oli samansuuruinen kuin Ruotsissa, mutta alle puolet vastaavasta Norjan osuudesta (Nordlund 1989; Stonehill 1965). Teollisuudessa ulkomaalaisuusomistus ei siis ollut kovin merkittävää. Toimialoittain voidaan kuitenkin havaita suuriakin eroja. Korkein osuus oli kemian teollisuudessa, 21 prosenttia vuonna 1930 ja 15 prosenttia vuonna 1938. Siellä oli vuonna 1930 useita ruotsalaisen Kreuger & Tollin ostamia tulitikkutehtaita, joiden määrää vähennettiin 1930-luvulla. Toinen suurehko ryhmä tuotantolaitoksia olivat Finska Ab Gasaccumulator Oy:n (myöh. AGA) kaasutehtaat eri puolilla Suomea. Niiden määrää lisättiin kolmesta seitsemään vuosina 1930–1938. Lisäksi oli mm. kansainvälisten öljy-yhtiöiden apuyrityksiä – niiden pääasiallinen toiminta oli öljyn jakelua – maalitehtaita ja Unileverin omistama Turun Saippuatehdas. Suuri Finlayson & Co:n puuvillatehdas nosti tekstiiliteollisuuden ulkomaisomistuksen korkeaksi, 9–14 prosenttiin. 1930-luvun alussa noin puolet sen omistuksesta oli ulkomailla asuvien sukulaisten hallussa vaikka tehtaan hoitajaperhe oli asunut Suomessa lähes 100 vuotta. Muut tekstiili- ja vaatetusteollisuuden yritykset olivat vaatimattomia.

Metsäteollisuudesta puuteollisuuden ulkomaisomistus oli vuonna 1930 myös keskiarvon yläpuolella, lähes kymmeneksen puuteollisuuden valmistuksen arvosta. Vuoteen 1938 tämä oli pudonnut alle viiteen prosenttiin, kun muutama ulkomainen yritys lakkautettiin tai myytiin suomalaisille. Puuteollisuuden, erityisesti sahateollisuuden kehitys oli 1930-luvulla heikkoa koko toimialalla, ja ulkomaiset omistajat näyttävät tehneen silloin vetäytymispäätöksiä. Paperiteollisuudessa tilanne kehittyi toiseen suuntaan. 1930-luvulla hyvin menestynyt paperiteollisuus, jossa ulkomaalaisomistus vuonna 1930 oli vain pari prosenttia, veti maahan muutaman yrityksen lisää niin, että niiden valmistusosuus nousi hieman yli koko teollisuuden keskiarvon vuonna 1938. Tässä voi vertailla lisäksi tilannetta Ruotsiin. Siellä paperiteollisuudessa oli selvästi enemmän ulkomaista omistusta kuin sahateollisuudessa ja keskimäärin enemmän kuin koko teollisuudessa.

Myös metalliteollisuudessa ulkomaisomistusosuus lisääntyi vaatimattomasta kolmesta prosentista 1930 lähes teollisuuden keskitasolle 4,5 prosenttiin vuonna 1938. Ulkomaiseen enemmistöomistukseen vuonna 1930 joutunut

[2] *Kultakannasta luopumiseen liittyvä devalvaatio 1931 nosti valtion velan noin 30 prosenttiin suhteessa bruttokansantuotteeseen. Tällöin otettiin käyttöön tehokkaat toimet valtion velan pienentämiseksi. Vuonna 1938 valtion velka oli vain 3 prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen*

Ab Gottfr. Strömberg Oy oli näistä tärkein. Huomattava osa metalliteollisuuden ulkomaisista yrityksistä oli pienehköjä korjaus- ja asennuspajoja.

Selvästi alle keskiarvon ulkomaista omistusta oli kotimarkkinoiden varassa toimineessa elintarvike-, juoma ja tupakkateollisuudessa. Energian tuotannossa ulkomaisomistus oli keskiarvon tasolla vuonna 1930, mutta laski sitten siitä jatkossa. Saksalaisen AEG:n muutamaan kaupunkiin perustamat kaupunkien sähkölaitokset myytiin tässä vaiheessa yleensä paikalliseen omistukseen. Muut ulkomaiset voimalaitokset olivat pääyrityksen omaa metsäteollisuustuotantoaan varten perustamia, mutta ne myivät yleensä energiaa myös lähiympäristölle.

3.1. Ulkomaiset yritykset maittain

430:stä yrityksestä 370:ssä oli vain yhden maan ulkomaista omistusta ja 60:ssä ainakin jossain vaiheessa oli lisäksi jonkun muun maan tai muiden maiden kansalaisten/yritysten omistusta. Lisäksi osassa oli myös suomalaista omistusta, jota ei ole tässä systemaattisesti tarkasteltu. Ruotsalaiset yritykset olivat selvästi suurin ryhmä. 151 eli kolmannes yrityksistä oli ruotsalaisia. 94 yritystä oli muista naapurimaista, Tanskasta, Norjasta, Virosta ja Venäjältä. Saksa oli ruotsalaisten ohella toinen suuri vieraiden yritysten kotimaa, 79 yritystä. Brittien omistamia oli 40. Yhdysvaltalaiset omistivat 20 yritystä.

Omistusmalli on pääasiassa odotusten mukainen. On tyypillistä, että ulkomaiset yritykset ovat naapurimaista tai taloudellisesti vahvoista maista. Epätyypillistä tässä on läheisten naapurimaiden venäläisten/neuvostoliittolaisten sekä virolaisten yritysten vähäinen osuus, kun taas norjalaisten ja tanskalaisten määrä on odottamattomankin suuri. Virolaisten vähäistä määrää selittänee maan pienuus ja tuore itsenäisyys. Venäläisiä yrittäjiä oli Suomessa suhteellisen runsaasti 1800-luvun autonomian aikana. Kuitenkin monet venäläiset yritykset hävisivät 1870-luvulle mennessä. Pienet sahayritykset lopettivat toiminnan eivätkä venäläiset perustaneet Suomeen suuria höyrysahoja. Itä-Suomessa tavalliset venäläiset kaivos- ja rautateollisuuden yritykset lopettivat myös toiminnan ilmeisesti sen vuoksi, että yrittämisen mahdollisuudet paranivat Venäjällä. Myös venäläisten kauppiaiden määrä Itä-Suomen ja eteläarannikon kaupungeissa vähitellen väheni autonomian ajan keskivaiheilla. Sotien välisenä aikana täällä oli muutama venäläisten emigranttien yritys Itä-Suomessa lähinnä metsäteollisuuden tai maa- ja metsätalouden alalla. Vain yksi Neuvostoliiton osaksi omistama yritys on sotien välisenä aikana tietokannassa, Suomalainen Nafta O.Y., joka oli perustettu 1929 bensiininjakelun alalle (ks. Hjerppe 2004b).

Sotien välisen ajan tanskalaiset ja norjalaiset yritykset ovat varsin vähän tunnettuja. 1870-luvulla Suomeen oli tullut muutamia norjalaisia sahayrittäjiä. Ne olivat ensimmäisten suurten höyrysahojen perustajien joukossa, vaikka niiden asema suhteellisesti heikkeni pian. Merkittävimmät norjalaisyritykset myytiin suomalaisille ensimmäisen maailmansodan vuosina, mutta sotien välisenä aikana toimi pieniä norjalaisia yrityksiä, jotka sahasivat puuta tai välittivät puutavaraa, sekä pari suurempaa norjalaista sahayritystä Sörnäisten Saha Helsingissä ja Äänekoskella ja Diesen Wood, sekä sen omistamat Pitkäranta OY:n laitokset – metsää, sahoja, pieniä sellutehtaita – Laatokan Karjalassa. Molemmat lopettivat toimintansa 1930-luvun huonoina sahavuosina. Tanskalaiset olivat enimmäkseen kaupan alalla.

Ruotsalaisille yrityksille tyypillistä oli niiden

toimiminen lähes kaikilla tässä eritellyillä toimialoilla. Kuitenkin metsäteollisuudessa niitä oli vain harvoja, enimmäkseen puunjalostusteollisuudessa, mutta ei juuri sahoja. Paperiteollisuudessa niitä ei ollut pohjoismaisen kartellin ansiosta. Oli sovittu, ettei toisen maan alueelle menty kilpailemaan (Heikkinen 2000, s. 148–160). Erikoisen runsaasti ruotsalaisyrityksiä oli kaivannais-, metalli- ja sähköteknisessä teollisuudessa, kemian teollisuudessa, kaupan sekä kuljetuksen ja huolinnan alalla. Myös tuloaikojen tarkastelu osoittaa suurta hajontaa varsin tasaisesti 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan saakka.

4. Ulkomaiset tytäryritykset Suomessa

Runsaat 100 yritystä oli kaupparekisterin tietojen mukaan selvästi ulkomaisten yritysten tytäryrityksiä, monet niistä kansainvälisesti tunnettujen yritysten haaroja. Kaikista ei ehkä ole saatu tietoa, sillä esimerkiksi Kreuger & Toll ei yleensä rekisteröinyt yrityksiä nimiinsä, vaan omistajiksi merkittiin yrityksen Suomessa toimivat ruotsalaiset ja suomalaiset johtajat. Tytäryrityssuhteita on voitu kuitenkin päätellä myös muista lähteistä.

45 yritystä toimi kaupan alalla, 40 teollisuudessa ja reilu 20 muilla toimialoilla. Teollisuudessa oli vähän toistakymmentä yritystä metsäteollisuudessa samoin kuin kemian teollisuudessa ja kaivannais-, metalli- ja sähköteknisessä teollisuudessa. Teollisuuden ulkomaisomisteisia toimipaikkoja oli vielä tätä enemmän, sillä muun muassa Svenska Gasaccumulatorilla oli kaasutehtaita useilla paikkakunnilla.

Ruotsalaiset omistajat olivat tytäryrityksissäkin suurin ryhmä, noin 40 yritystä. Myös niiden toimialajakautuma oli kaikenkattava. Eniten niitä oli kaupan alalla. Niillä oli vahva asema ulkomaisessa kemian teollisuudessa ja metalliteollisuudessa. Norjalaiset keskittyivät metsäteollisuuteen, lähinnä sahoihin, kuljetukseen ja huolintaan. Tanskalaiset yritykset olivat lähes kaikki kaupan aloilla. Saksalaisia tytäryrityksiä oli yllättävän vähän, lähinnä sähköteknisen alan yrityksiä. Briteillä puolestaan oli toistakymmentä sekalaista pienehköä yritystä. Amerikkalaiset yritykset olivat pääasiassa elokuvien levityksen ja öljynmyynnin alalla. Lisäksi oli mielenkiintoisia tunnettujen suuryritysten myyntiyhtiöitä kuten Singer (Suomeen 1919) ja IBM (1936). Uutta teknologiaa Eurooppaan toi amerikkalainen Insulite Co 1930-luvun alussa.

4.1. Monikansalliset yritykset suomalaisten luonnonvarojen käyttäjinä

Ulkomaalaisomistusta rajoittavan lainsäädännön perustelut näyttäisivät viittaavan siihen, että eniten ulkomaalaisten pelättiin hankkivan omistukseensa suomalaisia luonnonvaroja tai jollain tavalla strategisesti tärkeitä toimialoja (kaivostoiminta, energiantuotanto, pankit, rautatiet). Lainsäädännöllä ei varsinaisesti erikseen kielletty ulkomaista metsien omistusta tai metsäteollisuuden perustamista, mutta vielä 1960-luvulla hallitusohjelmassa luvattiin pitää metsät ja metsäteollisuus suomalaisessa omistuksessa. Esimerkkejä ulkomaisesta omistuksesta tietysti olikin varsinkin 1800-luvulta, kun ruotsalaisia ja norjalaisia yrityksiä tuli sahateollisuuteen ja Itä-Suomessa venäläiset yritykset ostivat ja perustivat järvi- ja suomalmiruukkeja sekä sahoja. Suurin osa näistä ulkomaisista yrityksistä katosi 1800-luvun lopun vuosikymmeninä, tärkeimmät norjalaiset ensimmäisen maailmansodan aikana tai sen päättyessä.

1900-luvun alkuvuosikymmenten aikana Suomeen sijoittui kuitenkin vain harvoja uusia metsäteollisuuden yrityksiä, joilla oli suurempaa merkitystä. Pari norjalaista yritystä, Diesen Wood ja Sörnäisten Saha, toimivat 1910-luvulta 1930-luvulle. Niillä ei ollut emoyritystä takanaan.

Saksalainen monikansallinen Zellstoff-fabrik Waldhof AG, yksi Euroopan suurimpia paperin ja selluloosan tuottajia silloin ja nykyisinkin (Papierwerke Waldhof-Aschaffenburg AG), tuli Suomeen 1920- ja 1930-luvun taitteessa. Se rakensi selluloosatehtaan ja sahan Käkisalmeen ja osti metsiä lähitienoilta sekä Lohjan seudulta. Suomalaiset näyttävät silloin pelänneen yrityksen mahdollista ylivaltaa Suomen selluloosateollisuudessa tosissaan, mihin viittaavat muun muassa uutiset Kauppalehdessä 4.8.1928, Iltalehdessä 8.11.1928 ja Hufvudstadsbladetissa 16.11.1928 ja 15.12.1928. Sekä Waldhofin tuotanto että metsänomistus pysyivät kuitenkin keskisuurina. Toisen maailmansodan päättyessä Waldhofin yritys jäi luovutetulle alueelle ja tuli Neuvostoliiton omistukseen. Waldhofin toinen pohjoinen selluloosatehdas toimi Tallinnan läheisyydessä aina 1980-luvulle saakka. Waldhofin yrityksen omistuksessa oli erikoista se, että kolmanneksen osakepääomasta omisti parikymmentä brittiläistä sijoitusyhtiötä, joiden nimilista löytyy Kauppa-rekisterin osakeomistajatiedoista ja joita edusti englantilainen Helbert, Wagg & Co. Waldhofilla oli samaan aikaan omistuksessaan tai osaomistuksessaan paperi- ja selluloosatehtaita myös Hollannissa, Italiassa, Tsekkoslovakiassa ja muissa Pohjoismaissa (Hufvudstadsbladet 27.11.1928).

Yksi syy vilkkaaseen keskusteluun Waldhofin toiminnasta Suomessa on saattanut olla se, että Waldhof käytti bulvaania, Bruno Procopéta, jolla oli nimissään viipurilainen puutavaraliike Bruno Procopé O.Y. Hänen ilmoitettiin omistavan Vihdissä suurehkon metsätilan, josta kuitenkin tiedettiin sen kuuluvan Waldhof-yhtiölle. Procopé oli myös Syskyjärven Hovin metsätilojen nimellinen omistaja, jotka nekin kuuluivat Waldhof-yhtiölle (Honkasalo 1932, s. 2, 33–34, 36, 43).

Englantilainen Dixonin perhe perusti Ouluun Toppilan selluloosatehtaan ja osti metsiä Vaalassa yrityksen raaka-ainevarastoksi 1930-luvulla. Yritys oli pieni verrattuna suomalaisiin selluloosatehtaisiin. Dixonit omistivat Englannissa paperitehtaan, jonka raaka-aineeksi selluloosaa tuotettiin. Yritys oli Dixonien omistuksessa 1970-luvulle saakka, jolloin se myytiin Kajaani Osakeyhtiölle (Virtanen 2003, s. 186–187).

Paperiteollisuudesta puuttuivat kokonaan ruotsalaiset ja muut skandinaaviset yrittäjät. Pohjoismainen 1920- ja 1930-luvulla toiminut paperiteollisuuskartelli lienee syynä tähän. (Heikkinen 2000 s. 148–160). Myöskään sahateollisuuden alalle ei tullut juurikaan uusia pohjoismaisia, varsinkaan monikansallisia yrityksiä 1920-luvun alun jälkeen. Olemassa olevat harvat sahat lopettivat toiminnan täällä viimeistään 1930-luvulla. 1930-luvun puolivälissä perustetulla pohjoismaisella sahakartellilla on saattanut olla tekemistä tämän asian kanssa, sen valmistelut olivat saattaneet viedä kiinnostuksen tähän (Ahvenainen 1984).

Ulkomaisista yrityksistä vain harvoilla oli suurempia metsäalueita hallussaan. Honkasalo (1930) luetteloi ne erityisen huolellisesti. Kuudella yrityksellä oli omistuksessaan yli 900 ha. Pohjois-Suomessa Trävaruaktiebolaget Torneå oli suurin metsänomistaja, 20900 ha. Kolmella eri toiminimellä esiintyvällä C.J.N.A Askolin-Ingelbergillä – A.B. Greggböle Egen-

dom, Joh. Askolin & Co, ja Maini Askolin-Ingelbergin perikunta – oli 17 700 ha 106 eri tiluksena Kymenlaaksossa, Itä-Uudellamaalla sekä Isnäsin keskisuuri saha Itä-Uudellamaalla. C.J.N.A. Askolin-Ingelberg oli Maini Askolin-Ingelbergin adoptoitu ruotsalainen poika. Maini Askolin Ingelbergin omaisuus oli suomalaisen isän kokoama. Waldhof omisti 4500 ha Suistamolla Karjalassa ja 1200 ha Lohjan seudulla. Dixonit omistivat 4400 ha Oulun ja Haukiputaan alueella. Suojärvellä Venäjän rajan läheisyydessä Suojärven Maakiinteistöllä, omistajat venäläiset A. ja S. Schavoronkoff ja S. Belajeff, oli 1100 ha ja lopuksi Aunuksen Puuliike Osakeyhtiöllä 900 ha myös Suojärvellä. Tässä viimeksi mainitussa olivat omistajina muun muassa brittiläiset H. Askew, Neame & Co Ltd, Power Investment Corporation sekä Hella Vuolijoki.

Suomalaisten suuryritysten metsäomistukset olivat aivan toista luokkaa. Viidellä suurimmalla metsäomistajayrityksellä oli yli 100 000 hehtaaria metsää, vuonna 1919 suomalaistuneella Enso-Gutzeitilla lähes puoli miljoonaa hehtaaria 1920-luvulla (Hjerppe 1979, s. 93).

Pohjoisruotsalainen sahayritys Ytterstfors-Munksund, lukuisien sahojen yhteenliittymä vuodelta 1918, hankki metsiä Pohjois-Suomessa. Ne olivat tytäryritys Trävaruaktiebolaget Torneån omistuksessa.[3] Ytterstfors-Munksund oli perustamisvaiheessaan Ruotsin suurin puutavarayhtiö. Se oli kuitenkin suurissa vaikeuksissa ensimmäisen maailmansodan ja sen jälkimaininkien aikaan valuuttakurssivaihtelujen ja heikon rahoituspohjan vuoksi. Yritys meni konkurssiin vuonna 1925. Honkasalo laskee raportissaan, että yritys omisti Suomessa metsiä 20 900 hehtaaria eli 16 erillistä metsätilaa. Honkasalon raportin aikaan 1930 Trävaruaktiebolaget Torneån osakkeet olivat Ytterstfors-Munksundin konkurssipesän hallussa. Ne tulivat suomalaisen Kemi Osakeyhtiön omistukseen 1936. Yrityksen nimeksi tuli Tornion Puu Oy ja kotipaikaksi Kemi. Ab Ytterstfors-Munksundin historiankirjoittajan Göran Dyverfeltin mukaan Pohjois-Suomen metsillä oli tälle Norrbottenin metsäteollisuusyritykselle suuri merkitys. Suomesta tuotettu puu oli ruotsalaista järeämpää ja siksi edullisempaa, vaikka kuljetuskustannukset Pohjanlahden rannan sahoille tulivatkin kalliiksi (Dyverfelt 1974, s. 92–93).

Ruotsalainen kuriositeetti, pohjoissuomalaista puuta käyttävä yritys, oli Finska Kolaffären Kemissä, joka valmisti puuhiiltä raudanvalmistuksen tarpeisiin. Sen osti vuonna 1901 kymmenen ruotsinmaalaista rautaruukkia, jotka vielä käyttivät puuhiiltä. Vuonna 1909 se myytiin Raahen Puutavara Oy:n omistukseen (Rauma-Raahen arkisto).

Metsänkäytön ohessa amerikkalainen Insulite Co toi uutta teknologiaa Eurooppaan 1930-luvun alussa. Sen michiganilainen emoyritys oli alkanut käyttää puuhiokkeen valmistuksessa ylijäävää karkeampaa puusilppua rakennuslevyissä. Levy meni hyvin kaupaksi, mutta oli tilaa vievää kuljettaa Euroopan markkinoille. Viktor Hovingin mukaan tehtaan perustamista edelsi huolellinen tutustuminen potentiaalisiin tehtaan paikkoihin Euroopassa: tarvittiin puuta, sähkövoimaa, höyryä ja kuljetusmahdol-

[3] Kaupparekisteritiedoista päätellen Trävaruaktiebolaget Torneån olivat perustaneet vuonna 1903 muutamat ruotsalaiset ja suomalaiset liikemiehet. Vuonna 1907 se tuli Nordiska Trävaruaktiebolagetin omistukseen, joka kuitenkin omistusjärjestelyjen kautta muutettiin 1908 Baltiska Trävaruaktiebolagetiksi ja sulautettiin Ytterstfors-Munksundiin vuonna 1918. Vuonna 1913 Baltiska Trävaruaktiebolagetin toimitusjohtaja Axel Wallenberg tuli Torneå Trävaruaktiebolagetin hallitukseen.

lisuudet. Kymenlaakso voitti. Insuliittitehtaan koneet tulivat Yhdysvalloista. Tehtaan sähkön saannin turvaamiseksi Insulite Co rakensi yhdessä Ahlströmin kanssa Abborforsin sähkövoimalaitoksen, johon myös Etelä-Suomen Voimaosakeyhtiö tuli osakkaaksi. Enso-Gutzeit osti tehtaan suomalaisiin käsiin jatkosodan syttymispäivänä (Hoving 1961, s. 523–528).

Vuonna 1910 löydetty Outokummun rikas kuparimalmiesiintymä ja Petsamosta 1924 löydetty nikkeli-kuparimalmiesiintymä houkuttelivat molemmat ulkomaisia omistajia. Toisaalta Suomesta puuttui sellaista osaamista, jolla kaivokset olisi voitu tehokkaasti käynnistää ja rakentaa erottelu- ja jalostuslaitokset. Outokummun kaivos tuli aluksi Hackman & Co:n ja Suomen valtion omistukseen. Vuosina 1917–1920 toimilupa oli vuokrattuna norjalais-suomalaiselle yhtiölle, jossa norjalainen insinööri V. Hybinette oli aluksi pääosakas. Hänen tilalleen tuli sittemmin A/S Kristiansands Nikkelraffineringsverk, jolla oli suuria kaivosintressejä myös muun muassa Norjassa ja Kanadassa. Vuokrayhtiö teki monenlaista kehittämistyötä, mutta toisaalta ei saanut toimintaa kannattavaksi. Maailman kuparituotanto oli samaan aikaan suurissa vaikeuksissa, kun valtavan hintojen nousun jälkeen hinnat sodan päättyessä romahtivat ja valuuttaolot olivat epävakaita (Kuisma 1985, s. 31–49).

Vuokrayhtiön lopettaessa toimintansa tilalle pyrki useiden muiden ulkomaisten kaivosyhtiöiden konsortioita. Oli muun muassa Wallenbergeja lähellä olevia piirejä Ruotsista, Englannista ja Yhdysvalloista sekä ranskalaisia ja saksalaisia osapuolia. Suomalaisen asiantuntemuksen kapeus ja riskipääoman vähyys olivat osaltaan vaikuttamassa siihen, että tarjouksia ylipäätään kuunneltiin. Tarjoukset näyttivät tähtäävän malmivarojen tyhjentämiseen kaivoksesta ja malmien jalostamiseen muissa maissa. Myös ehdot, joita tarjoajat esittivät, olivat yleismaailmallisesti tuttuja monikansallisten yritysten vaatimuksia: rajattomia käyttöoikeuksia pitkäksi aikaa, helpotuksia verojen maksuun ja Suomen työaikalakien noudattamiseen, ja lopuksi Suomen valtiolta odotettiin rautatien rakentamista Outokummusta Joensuuhun. Tarjoukset hylättiin ja toiminta käynnistettiin uudelleen suomalaisten omistuksessa, vuodesta 1924 valtion omistuksessa, mutta työssä käytettiin ulkomaisia asiantuntijoita (Kuisma 1985, s. 56–63).

Petsamon nikkelikaivosta kehittämään otettiin puolestaan International Nickel, suuren brittiläisen Mond Nickel Companyn tytäryritys. Kaivosta hoitamaan perustettiin muodollisesti suomalainen yritys Petsamon Nikkeli Oy, jonka johtokunnassa Suomen kansalaisilla oli enemmistö, vaikka yhtiön raha-asioita johdettiin International Nickelin päämajasta New Yorkista. Kaivos ei ehtinyt ennen sotaa kaivaa malmia. Sodan päättyessä alue jäi Neuvostoliiton haltuun (Krosby 1960, s.17; ks. myös Valtioneuvoston päätös 7.6.1934).

4.2. Ulkomaiset tytäryritykset markkinoita valtaamassa ja kontrolloimassa

1800-luvun lopun vuosikymmenet olivat maailmalla kovan kilpailun ja vastaavasti kilpailun rajoittamispyrkimysten aikaa. Vahvemmat yritykset ajoivat kilpailijoita markkinoilta polkumyynnin ja valtausten avulla. Yritysten fuusioaalto oli erittäin vahva 1890-luvulta 1900-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle. Kartellit, maiden sisäiset ja kansainväliset, olivat toinen, lievempi tapa rajoittaa kilpailua. Yhdysvalloissa tämä kilpailun ja sen rajoitusten koveneminen

johti monopoliyrityksiä rajoittavaan lainsäädäntöön, joka tosin ei ollut kovin menestyksellistä. Muun muassa Saksassa yritysten yhteistoimintaan ei puututtu.

Kansainvälinen kilpailun rajoittaminen, kartellit, ulottui myös Suomeen varsin varhaisessa vaiheessa monikansallisten yritysten toiminnan mukana. Ensimmäisiä merkkejä tästä olivat ainakin saksalaisten AEG:n ja Siemens & Halsken (myöh. Siemens) ja amerikkalaisen General Electricin markkinoiden jakamissopimukset. Saksalainen Allgemeine Elektricitäts Gesellschaftin (AEG per. 1887) edeltäjä oli Siemensin ja Emil Rathenaun yhteistyössä perustama 1883 yritys Deutsche-Edison Gesellschaft, joka käytti amerikkalaisen Thomas Alva Edisonin yritysten patentteja. Vuonna 1892 Edisonin yrityksistä fuusioiden jälkeen muodostettiin General Electric Yhdysvalloissa. Markkinoiden jaossa General Electric sai Pohjois-Amerikan ja Länsi-Euroopan, AEG Euroopan Saksasta itään ja koko Venäjän. Suomi kuului AEG:lle. Vuoden 1887 sopimuksen mukaan AEG ja Siemens & Halske saattoivat kumpikin rakentaa sähkövoimalaitoksia, mutta vain Siemens sai myydä osia niihin. Vuonna 1890 Siemens ja AEG perustivat uuden yhtiön valmistamaan akkumulaattoreita niille molemmille. Näitä tehtaita perustettiin Venäjälle, Suomeen, Ruotsiin ja Norjaan (International Directory of Company Histories 1988, s. 410). AEG tuli Helsinkiin omalla yrityksellä vuonna 1900 AEG:n ruotsalaisen tytäryrityksen alaiseksi. Se toimitti Suomeen pieniä sähkökeskusasemia lamppuineen. Se toimitti lähes puolet kaupunkien sähkölaitosten sähkölaitostarpeista 1899–1914. Se perusti haarakonttoreita asentamaan laitteita Ouluun, Tampereelle, Turkuun ja Viipuriin. 1907 AEG osti turkulaisen Ab Electronin ja 1910 viipurilaisen Elektricitets- och Gasaktiebolag Paul Wahl & Co:n sähkölaitteita valmistavan konepajan, sähkölaitoksen ja raitiotieyhtiön. Lisäksi AEG oli osakkaana tai omistajana kaupunkien sähkölaitoksissa Maarianhaminassa, Hämeenlinnassa ja Kemissä. Kaupungit ostivat ne itselleen 1920- ja 1930-luvulla (Myllyntaus 1991, s. 53–57).

Siemens & Halske oli Suomessa heti perustamisensa 1847 jälkeen ja rakensi Helsinki – Pietari lennätinlinjan. Omalla myyntitytäryrityksellä se tuli vuonna 1898. Alkuvuosien ensimmäinen suurtilaus tuli Fiskars A.B:ltä. Koko tehtaalle toimitettiin tasavirtavoimalaitos, moottorit ja valaistus (Siemens Suomessa 1898–1988). Myllyntauksen (1991, s. 55) mukaan Siemens & Halske olivat 1900-luvun alussa suurimmat sähkölaitteiden toimittajat Suomessa.

Sähkölamppujen myynti oli 1920-luvulla Euroopassa erikoisesti Philipsin ja Osramin välistä kilpailua, kunnes 1924 perustettiin Phoebus-kartelli sähkölampputeollisuuteen. Mukana olivat Philips ja Osram ynnä muita eurooppalaisia kartelleja ja tavoitteena maailmanmarkkinoiden jakaminen. Suomeen perustettiin vuonna 1921 Suomen Sähkölampputehdas O.Y. (myöh. AIRAM), joka kartellin ulkopuolella pantiin kovaan hintakilpailuun ja vain osakkaiden suuren harrastuneisuuden ja varakkuuden ansiosta se pysyi markkinoilla (Jännes (1936); Airam 1921–1971).

Kansainvälisen kemianteollisuuden kartellin toiminta ulottui Suomeen erikoisella tavalla, kun Finnish Chemicalsin klooritehtaan perustajiksi ja omistajiksi tulivat kansainvälisen kartellin kolme johtoyritystä, saksalainen IG Farben, englantilainen British Chemicals ja belgialainen Solvay & Cie. Tehdas valmisti sekä klooria paperiteollisuuden valkaisuaineeksi ja sinappikaasun vastamyrkyksi sekä lipeä-

kiveä. Valtio kävi neuvottelut näiden yritysten kanssa Finnish Chemicalsin perustamisesta ja lupautui sellaisiin vuotuisiin ostoihin, että tehtaasta tuli kannattava (Ahvenainen – Hjerppe 1986; Michelsen 1989, s. 299–303).

Myös puhtaasti bulvaanien varjossa toimivia yrityksiä tuli 1920-luvulla Suomeen. Brittiläinen Lever Brothers hankki omistukseensa Åströmin Saippuatehdas Oy:n, myöhemmin Turun Saippua Oy – Åbo Tvål Ab ja hollantilainen Margarine Unie S.W Paasivaaran Margariinitehdas Oy:n ja muutamia muita margariinitehtaita. 1929 Margarine Unie ja Lever fuusioituivat hollantilaiseksi Unilever N.V:ksi ja brittiläiseksi Unilever Ltd:ksi, mutta toimivat bulvaanien nimien alla Suomessakin vuoteen 1989, jolloin Unileverin Suomen liiketoiminta yhdistettiin yhdeksi osakeyhtiöksi Suomen Unilever Oy (Avellan 1999; Saarenheimo – Tanttu 1986).

Wallenbergin pankilla Stockholms Enskilda Bankilla ja siihen liittyvillä rahoitusyhtiöillä oli ajoittain yhteyksiä ja osaomistuksia Suomeen. 1910-luvulla Stockholms Enskilda Bank oli tytäryrityksensä Civitaksen kautta rahoittamassa Helsingin-Osake-Pankin perustamista puolella pankin perustamispääomasta. Tästä vetäydyttiin vuonna 1916, mutta yhteistyö Suomeen jatkui rahoitusalan yrityksessä Finska Finans AB (1916–1934). Wallenbergien Investor osti osakkuuden tästä yrityksestä 1918. Vuotta myöhemmin Finska Finans ja Marcus Wallenberg perustivat uuden suomalaisen pankin Aktiebanken för utrikeshandel, johon tuli Wallenbergin hankkimana osakkaaksi muita ulkomaisia pankkeja: tanskalainen Landmansbanken, Centralbanken för Norge, Bergen & Andresens bank, Banque des payes du Nord ja British Bank of Northern Commerce. National City Bank kieltäytyi. Pankkia kutsuttiin kotoisesti Wallenbergin suomalaiseksi pankiksi. Pankki fuusioitui vuonna 1923 Helsingin-Osake-Pankkiin, ja ulkomaiset osakkaat vetäytyivät hankkeesta. Lundströmin mukaan ainakin Aktiebank för utrikeshandelnin perustamisen ideana oli toive nopeista voitoista, sillä Suomen markan arvo oli ulkomaisissa valuutoissa erittäin alhainen. Voitot jäivät saamatta, mutta tappioitakaan ei tullut (Lundström 1999, s. 241–243, 252–253).

4.3. Öljy-yhtiöiden yhteistyö

Öljytuotteiden tuonti oli 1900-luvun alkupuolella erittäin kansainvälistä. Suomalainen Parviainen & Winterin tuontiyritys näyttäisi kuitenkin olleen ensimmäinen öljytuotteisiin erikoistunut liike 1870-luvulla. Vähän myöhemmin Nobel-veljekset perustivat tänne Bakun öljytuotteita tuovan Nafta Produktionsbolaget Nobel – Naftan Tuotantoyhtiö Veljekset Nobelin (ruotsalais-pietarilainen yhtiö). Vuonna 1911 Perviainen & Winter ja Veljekset Nobel yhtyivät. Vallankumous lopetti öljytuotteiden tuonnin Venäjältä. Amerikkalainen Standard Oil Co tuli Suomeen noin 1910. Vuonna 1920 se sulautti itseensä Nobel-yhtiön Nobel–Standard Osakeyhtiö Suomessa -yritykseksi. Venäläis-saksalainen tuontiyritys Suomen Petrolintuonti Osakeyhtiö Masut perustettiin 1911. Sen omistajakunnassa vilahtelee monia Euroopan kansallisuuksia. Vuonna 1922 se siirtyi Shellin omistukseen ja käytti vuodesta 1929 Shellin nimeä (Moisala 1983, s. 116–117, Tuomioja 1971, s. 4–6, Kaupparekisterin arkisto).

1920-luvun puolivälissä Nobel-Standard (vuodesta 1952 Esso) ja Shell sekä venäläiset öljyntuojat muodostivat muutamaksi vuodeksi trustin, joka hallitsi Suomen öljymarkkinoita (Moisala 1983, s. 116). Jos trusti päättyikin, yh-

teistyö ei. 1930-luvulla Nobel-Standard ja Shell omistivat yhdessä erilaisia pieniä öljynjalostuslaitoksia, kuljetusliikkeitä ja huolintaliikkeitä ja niiden markkinaosuus Suomen markkinoilla oli yli 80 prosenttia. Vuonna 1929 Sojusnefteexport perusti Suomeen bensiininjakeluyrityksen Suomalainen Nafta O.Y., vaikka Sojusnefteexportin nimi ei alkuunsa ilmene Kaupparekisterin tiedoista. Vasta 1933 Sojus nefteexport mainitaan osake-enemmistön omistajana, muita omistajia olivat Hella Vuolijoki ja Konstantin Merkis. Kaupparekisterin mukaan venäläiset omistivat yrityksen vuosiin 1937–1938 saakka, jolloin siihen tuli belgialaisia ja hollantilaisia omistajia ja näiden mukana yritykselle amerikkalaisen Gulf Oilin nimi (Tuomioja 1971, s. 5–6; Kaupparekisterin arkisto).

Muita mainittavia öljyalan yrityksiä olivat Suomen Petrooli Oy ja Oy Trustivapaa Bensiini, nykyisin Teboil Oy, molemmat perustettu 1934. Suomen Petroolin perustajia olivat saksalaiset. Sotien jälkeen se rauhansopimuksen perusteella joutui Neuvostoliiton Sojus Nefteexportin omistukseen. Trustivapaan Bensiinin perusti kaksi virolaista liuskebensiiniä tuottavaa yhtiötä. Tuomiojan mukaan se joutui Neuvostoliiton omistukseen vuonna 1940, kun Neuvostoliitto valloitti Viron, mutta venäläiset myivät sen takaisin suomalaisille. Suomalaiset omistajat puolestaan myivät sen vuonna 1948 takaisin Sojus Nefteexportille (Moisala 1983, s.116–117; Tuomioja 1971, s. 6; Kaupparekisterin arkisto).

4.4. Ruotsalaiset suuryritykset Suomessa

Taloudelliselta merkitykseltään tärkein ryhmä ruotsalaisia sotien välisenä aikana olivat ruotsalaisten suuryritysten tytäryritykset. Kolme suurta ruotsalaisyritystä ASEA, L.M. Ericsson ja Kreuger & Toll pyrkivät sotien välisenä aikana erityisen vahvaan asemaan Suomessa yritysostojen, painostuskeinojen ja kartellisopimusten avulla.

Mickwitzin (1952) mukaan ASEA oli tärkein ruotsalainen tytäryritys Suomessa sotien välisenä aikana suuren tuontinsa ansiosta. ASEA myi erittäin paljon sähköteknisiä tuotteita Suomeen muun muassa Imatran voimalaitoksen rakentamiseen. ASEAn ensimmäinen ulkomainen agentti oli G.Z. Zitting Helsingissä vuonna 1893. Vuonna 1897 ASEA perusti valmistusyksikön Suomeen; Zittingistä tuli sen toimitusjohtaja. Yksikkö kuitenkin suljettiin 1904 taloudellisten vaikeuksien koetellessa emoyritystä, samalla kun melkein kaikki ASEAn muutkin ulkomaiset tytäryritykset suljettiin (Åkerman 1933, s. 69, 85, 99–100). Vuonna 1913 ASEA perusti Suomeen uuden myyntiyksikön. Sotien välisenä aikana Suomi oli ASEAn tärkein ulkomainen myyntialue Britannian ja Neuvostoliiton jälkeen. Vuonna 1934 ASEA aloitti uudelleen tuotteiden valmistuksen Suomessa, osittain valmistettiin ASEAn omia tuotteita, osittain myös tuotteita, joita Ruotsissa ei tehty. ASEA osti itselleen myös myyntiyrityksen Tampereella, Havulinnan Sähköliike OY:n vuonna 1931 (Glete 1983, 142–144; Åkerman 1933, s. 161–162; 140–141).

Tämän lisäksi ASEAn ja Suomen sotien välisen ajan merkittävimmän sähköteknisen yrityksen Ab Gottfried Strömbergin kohtalot koskettivat toisiaan useita kertoja. ASEAn historiankirjoittaja Jan Gleten mukaan vuosina 1913 ja 1924 Strömbergin osakkeita tarjottiin ASEAlle. Kauppaa ei kuitenkaan syntynyt, sillä ASEA piti osakkeita liian kalliina. Vuonna 1929 ASEA kuitenkin kaikessa hiljaisuudessa

osti vapailta markkinoilta enemmistön Strömbergin osakkeista. Tästä Strömbergin ja samalla ASEAn sveitsiläinen yhteistyökumppani Brown Boveri & Cie ärsyyntyi ja uhkasi lopettaa yhteistyön ASEAn kanssa. Myös Suomen puolustusvoimat tuli mukaan neuvotteluihin omistusjärjestelyistä, sillä puolustusvoimat oli tehnyt suuria tilauksia, joita Strömberg ja Brown Boveri yhdessä valmistivat. Neuvottelujen tuloksena ASEA myi puolet omistamistaan Strömbergin osakkeista Brown Boverille ja lisäksi sovittiin Suomen markkinoiden jakamisesta ASEAn, Brown Boverin ja Strömbergin kesken vuoden 1930 myyntiosuuksien perusteella (Glete 1983, s. 142–143; Hoffman 1990, s. 162–167).

Glete (1983) jatkaa, että ASEA ei silti ollut luopunut suunnitelmistaan hallita Strömbergiä. Vuodesta 1933 lähtien ASEAn salaisesti omistama Elektromekano alkoi hiljaisuudessa ostaa Strömbergin osakkeita taas markkinoilta. 1930-luvun loppupuolella ASEA/Elektromekano oli melko lähellä enemmistöosakkuutta. Sota kuitenkin synnytti uuden tilanteen. Loppuvuodesta 1940 ASEA harkitsi Brown Boverin omistamien Strömbergin osakkeiden ostamista ja Strömbergin liittämistä ASEAan. Suomessa ei kuitenkaan nähty mieluisena Strömbergin liukumista ulkomaiseen omistukseen, ja uudella lailla estettiin ulkomaalaisia käyttämästä enemmistöasemaansa yrityksissä. Lisäksi muutamat suomalaiset yritykset lunastivat uudessa osakeannissa niin paljon osakkeita, että ASEA ja Brown Boveri menettivät enemmistöasemansa. Vuonna 1947 Brown Boveri myi Strömbergin osakkeensa. ASEA alkoi myös sodan jälkeen myydä Strömbergin osakkeitaan ja vetäytyi yrityksestä 1940-luvun lopulla (Hoffman 1990, s. 162–167).

L.M. Ericssonilla oli vuodesta 1918 lähtien puhelin- ja verkkotarvikkeiden myynti- ja asennusyritys Suomessa AB L.M. Ericsson i Finland. Se kilpaili Suomen markkinoilla Siemens & Halsken kanssa. Molemmat toimivat läheisessä yhteistyössä useiden suomalaisten paikallisten puhelinlaitosten kanssa.

Tässä L.M. Ericsson joutui merkilliseen, monitahoiseen kiistaan 1930-luvun alussa. Suomessa käytiin silloin keskustelua puhelinverkkojen hoidosta, annetaanko niiden pysyä yksityisten hoidossa jatkossakin vai otetaanko ne valtion haltuun ja valtion hoidettaviksi. Valtiollistamisajatusten taustalla oli havainto, että yksityisiä puhelinyhtiöitä eivät varsinkaan hajaasutusalueiden puhelinyhteydet kiinnostaneet, koska tilaajien vähälukuisuuden vuoksi voittoja ei ollut juuri odotettavissa.

L.M. Ericssonin historian kirjoittajan mukaan L.M. Ericsson yhdessä ITT:n ja Siemens & Halsken kanssa yrittivät vaikuttaa ratkaisuun yksityisten puhelinlaitosten puolesta. L.M. Ericsson toimi erittäin aktiivisesti tilanteessa ja osti bulvaanin välityksellä suuren joukon kaukopuhelinyhtiö Södra Finlands Interurbana Telefon AB:n osakkeita sekä enemmistön muutamassa paikallisessa puhelinyhtiössä, nimittäin Tammisaaressa, Porvoossa, Loviisassa, Haminassa ja Hyvinkäällä vuonna 1930 (Attman ym. 1976, s. 329–330). Ericssonin kaltaiselle suuryritykselle nämä olivat pieniä yhteistyökumppaneita, mutta niistä haluttiin pitää kiinni laitetoimitusten ostajina.

Pienen Loviisan kaupungin puhelinyhtiölle, 1883 perustetulle Loviisan Puhelin & Sähkö Osakeyhtiölle, LPSOY:lle, L.M. Ericsson oli vanhastaan toimittanut puhelin- ja verkkotarvikkeet. Vuonna 1931 Loviisaan alettiin puuhata osuuskuntamuotoista puhelinyhtiötä, koska tilaajat eivät olleet kaikilta osin tyytyväisiä LPSOY:n palveluihin. Uuden Loviisan Pu-

helinosuuskunnan, LPO:n, tarviketoimittajaksi oli tulossa Siemens & Halske. Loviisan Puhelinosuuskunnan toimilupahanke kuitenkin aiheutti jopa Suomen ja Ruotsin välisen diplomaattisen kiistan, kun L.M. Ericsson vetosi Ruotsin ja Suomen ulkoministeriöihin LPO:n toimiluvan epäämiseksi. Lopulta toimilupa kuitenkin myönnettiin ja se merkitsi poikkeuksellista tilannetta Loviisan paikallispuhelintoiminnassa, sillä siellä toimi toistakymmentä vuotta kaksi kilpailevaa puhelinyhtiötä, LPSOY ja LPO, kunnes valtio lunasti LPSOY:n verkon ja lakkautti sen (Sirén 1991).

Loviisan-seudun puhelimen historiankirjoittaja Olle Sirén pohtii teoksessaan kiistan taustoja. Hän viittaa Siemens & Halsken ja L.M. Ericssonin keskinäiseen kilpailuun Suomen markkinoilla. Nämä olivat vahvimmat puhelin- ja verkkotarvikkeiden myyjät Suomessa. LPSOY oli vanhastaan Ericssonin asiakas, LPO:lla oli aiesopimus Siemens & Halsken kanssa, kun toimilupaa anottiin. Sirén näkee asiassa myös ajan suomalaista sisäpolitiikkaa. LPSOY oli suomenruotsalainen ja ruotsalaismielinen. LPO:n perustajissa oli äärioikeistolaisia, ruotsin kielen aseman heikentämistä ajavia Lapuanliikkeen ja Isänmaallisen Kansanliikkeen kannattajia, joiden sympatiat suuntautuivat Saksaan (Sirén 1991, s. 52–93).

Vuonna 1932 eduskunnassa päätettiin, että yksityiset paikallispuhelinverkot voivat jatkaa toimintaansa, mutta valtion pitää ottaa kaukoverkko haltuunsa, jotta syrjäseuduillekin taataan hyvät puhelinyhteydet. Tämä johti L.M. Ericssonin ratkaisujen eteen, sillähän oli 43 prosentin osuus Södra Finlands Interurbana Telefon AB:ssä. Asiasta neuvoteltiin toimikunnassa, jossa oli Suomesta Suomen Pankin, hallituksen, puhelinlaitosten edustajat ja Ruotsista L.M. Ericssonin edustajat Marcus Wallenberg Jr:n johdolla. Tuloksena Suomen valtio osti Ericssonin osakkeet Södra Finlands Interurbana Telefon AB:ssä sekä paikallisissa puhelinyhtiöissä. Stockholms Enskilda Banken rahoitti kaupan sekä antoi Suomen valtiolle lisäksi lainan puhelinverkon kehittämiseksi. Neuvotteluissa L.M. Ericsson yritti lisäksi saada lupauksen L.M. Ericssonin suosituimmuusasemasta puhelinverkkotarvikkeiden hankinnassa kaukoverkon rakentamiseen. Tähän ei kuitenkaan saatu suostumusta. Siitä huolimatta L.M. Ericsson jatkoi tärkeänä tarviketoimittajana Suomeen. Kuviota monimutkaistaa lisäksi se, että salaisten sopimusten kautta vuonna 1931–1932 ITT omisti jonkin aikaa L.M. Ericssonin. Ei ole kuitenkaan tietoa, miten ITT ja Ericsson toimivat silloin – yhteistyössä vai kilpaillen. Tätä ennen L.M. Ericsson oli ollut vuodesta 1925 osaksi Ivar Kreugerin yritysten omistuksessa ja 1930–1932 kokonaan omistamana (Attman – Olsson (1976, s. 34–39; ks. myös Hjerppe 2004a).

!910-luvulla Suomen tulitikkuteollisuus joutui ruotsalaisen monitoimiyrittäjä Ivar Kreugerin dynastian osaksi. Ruotsissa Ivar Kreugerin ja Paul Tollin rakennusyritys Kreuger & Toll oli perustettu 1908. Vuonna 1913 Kreuger tuli mukaan tulitikkujen valmistukseen, ja vuonna 1917 Kreuger & Tollin johdolla Ruotsiin perustettiin tulitikkumonopoli Svenska Tändsticksaktiebolaget, STAB. Yritys kasvoi monitahoiseksi kansainväliseksi teollisuus-, finanssi- ja rautatieyhtiöksi, jonka kansainvälisesti tunnetuin tytäryhtiö oli vuodesta 1924 International Match Corporation (IMCO). Kreuger & Tollin toimintatapoihin kuului tarjota pääomatrustinsa kautta valtioille suuria pitkäaikaisia lainoja tulitikkuteollisuuden monopolioikeuksia vastaan (http://www.loris.a.se/loris/kreuger_e.html. 21.12.2003;

Lindgren 1979, s. 23–24, 59; Patrikainen 2003, s. 21).

Kreugerin yritysten toiminnasta ja vaikutuksista on vaikea saada selvää kuvaa, vaikka niistä on paljon kirjoitettu. Vuonna 1932 Ivar Kreugerin itsemurhan seurauksena IMCO meni konkurssiin ja koko trustin häviäminen näytti todennäköiseltä. Vuosina 1935–1936 suurin osa Kreuger-ryhmän intresseistä siirtyi STAB:ille ja STAB:in tärkeiksi osakkeenomistajiksi tulivat Ruotsissa Stockholms Enskilda Bank ja Skandinaviska Banken. Yritys kuitenkin pieneni 1930-luvun kuluessa[4] (Lindgren 1979, s. 108, 111–112, 245; http://www.swedishmatch.com/swe/index.asp 21.12.2003).

Kreuger & Toll alkoi ostaa tulitikkutehtaita Suomessa 1910-luvulla. Kreuger & Toll toimi monissa yrityksissä bulvaanin varjossa muutamia vuosia ja vasta sitten rekisteröi osakkeet Kaupparekisteriin omalla nimellään. Muutamissa yrityksissä Kreuger & Tollin käyttämät asiamiehet tai pääyrityksen palkolliset paljastavat omistuksen olemassaolon. Näitä olivat E.W. Norder, Kaupparekisterin mukaan Ruotsin kansalainen, joka oli mukana kaikissa Kreuger & Tollin yrityksissä Suomessa. K. Rautakorpi oli mukana viidessä kaupparekisterin mainitsemasta kahdeksasta yrityksestä.

Kreugerin mieheksi on nimitetty myös Louis Zettersteniä (Honkasalo 1932).

Vuodesta 1927 Kreuger & Tollilla oli puolet Suomen tulitikkutuotannosta. Lindgrenin mukaan Kreuger & Tollin päätavoite Suomessa oli itsenäisten tulitikkutehtaiden viennin rajoittaminen kolmannekseen vuoden 1927 viennin tasosta vuosiin 1935–1936 mennessä. Tällainen sopimus solmittiin vuonna 1927. Ruotsalainen yritys maksoi tästä hyvästä kompensaatiota suomalaisille tehtaille. Lisäsopimuksella vuonna 1932 suomalainen markkina jaettiin suomalaisten osuustoiminnallisten keskusliikkeiden S.O.K:n ja O.T.K:n sekä tukkukauppiaiden ketjun Lahdessa olevan K.T.O:n kanssa (Lindgren, 1979, s. 245, 352, 358, 411).

Vuonna 1933 Suomen Tukkukauppiaiden Yhdistys aloitti kilpailun Swedish Match/IMCOa vastaan perustamalla Jokelaan varsin menestyvän tulitikkutehtaan Tulitikku OY:n. Se oli tyytymätön vuoden 1927 sopimukseen tuotannon vähentämisestä. Kreuger & Toll yritti neuvotteluin monen vuoden ajan päästä sopimukseen markkinoiden jakamisesta Tulitikku OY:n kanssa ja vuonna 1937 se vihdoin toteutui.[5] Lindgrenin mukaan suomalaiset tulitikut menestyivät hyvin viennissä ja kilpailussa Svenska Tändsticks Ab:n kanssa 1930-luvulla (Lindgren 1979, s. 119, 130, 245–247).

Kreugerin toimet Suomessa eivät rajoittuneet tulitikkuihin ja niiden apuaineisiin. Alunperin Ivar Kreugerin ja Paul Tollin yritys Kreuger & Toll oli perustanut Helsinkiin rakennusyrityksen nimeltä Kreuger & Toll, Ivar Kreu-

[4] *Kyösti Järvinen (1930) lisäilee Kreuger & Tollin valtapiiriin myös ruotsalaiset yritykset Separator Ab:n, L.M. Ericssonin ja Elektrolux osakeyhtiön, joilla kaikilla oli toimintaa myös Suomessa.*

[5] *1930-luvulla Kreugerin tulitikkutehtaiden määrää Suomessa vähennettiin ja toimintaa keskitettiin suurempiin yksiköihin. Kreugerin suomalaiset tulitikkutehtaat toimivat ainakin osan aikaa muodollisesti IMCOn omistuksessa, ja Tulitikku OY:n sopimuksen yhteydessä tulivat Svenska Tändsticks AB:n omistukseen 1936, joka jatkoi toimintaa toisen maailmansodan jälkeen. Samaan aikaan Tukkukauppa Aug. H. Soinin osakkeet alkoivat siirtyä Kreuger & Tollin yhtiöiden Suomen yritysten johtohenkilöille, ja se fuusioitiin 1947 Svenska Tändsticks Aktiebolagetiin. August. H. Soini oli toiminut vuodesta 1914 Suomen tulitikkuyhdistys & Co:n johtajana ja myöhemminkin aktiivisena tulitikkujen viennin agenttina (Lindgren 1979, s. 392, 406; Patrikainen 2003, s. 20–21).*

ger Helsinkiin vuonna 1911, vuodesta 1913 nimellä Finska Aktiebolaget Kreuger & Toll.[6] Kreuger & Tollin rakennusyritys oli Suomessa tarkasteluajanjaksona tärkeä teollisuus- ja liikerakennusrakentaja, joka lisäksi hallitsi tytäryrityksinä joitakin rakentamistaan asuin- ja liikekiinteistöistä (Kreuger & Toll 1911–1961, 1961, s. 4–8, 15).

4.5. Uusia tuotteita, uusia ideoita

Ulkomaiset yritykset olivat usein tuomassa uusia tuotteita Suomeen. Lukumääräisesti ruotsalaiset näyttäisivät tässäkin olleen suurin ryhmä. Ne toivat usein uuden ruotsalaisen suurteollisuuden tuotteita Suomeen (ks. esim. Palmer 2001).

Vuonna 1907 perustettu Svenska Kullagerfabriken (SKF) eteni heti perustamisensa jälkeen ulkomaisille markkinoille aluksi myyntiagenttien avulla. Suomeen SKF solmi agentuurisopimuksen jo vuonna 1908 suomalaisen Oy Axel von Knorringin Teknillisen toimiston kanssa. Suomen myynti säilyi Knorringin toimistolla vuoteen 1947, vaikka SKF yleensä perusti myyntialueelleen omia tytäryrityksiä. SKF:n historian kirjoittaja kirjoittaa, että Knorringin toimisto sai itsenäisemmän aseman muiden agenttien joukossa, koska yhtiöiden välillä oli henkilökohtaisia siteitä: Knorringin toimistosta tuli vähitellen kuin perheenjäsen. Vastaavasti Knorringin toimistolle SKF:n edustus oli ilmeisesti tärkein edustus. Yhteys kehittyikin läheiseksi, kun vuonna 1930 Knorringin toimistoon tuli työskentelemään ja osakkaaksi Bruno Lindh, joka oli työskennellyt 1916–1930 SKF:n tehtaan johtajana Moskovassa. Voi uumoilla, että Lindhin osakkuuden takana saattoi olla SKF:n pääomaa, vaikka se ei ilmene kaupparekisterin puutteellisista tiedoista. Vuonna 1938 Lindh tuli lisäksi Knorringin toimiston johtajaksi. SKF myönsi merkittävän tavaraluoton Knorringin toimistolle toisen maailmansodan jälkeen, jotta kuulalaakereiden tuonti sotakorvaustuotteita varten saattoi jatkua (Steckzén 1957, s. 93–94; Stjernschantz 1951, s. 7, 9–10, 14–15).

Svenska A.B. Gasaccumulator (vuodesta 1964 AGA aloitti) kaasuvalaistus- ja hitsauslaitteiden myynnin Suomessa Knorringin toimiston kautta vuonna 1910. Pian myynti kasvoi niin suureksi, että ryhdyttiin valmistamaan valaistus, sairaala- ja hitsauslaitteiden tarvitsemaa asetyleeniä ja happea Suomessa. Vuonna 1917 edustus järjestettiin itsenäiseksi yritykseksi A.B. Industrigasverken O.Y. (Waselius 1967; Stjernschantz 1951, s. 8–9).

Oy Axel von Knorringin Teknillinen toimisto sai myös alkuunsa hoitaakseen Ab Separatorin, (myöhemmin Alfa-Laval) edustuksen Suomessa. Kaupparekisterin mukaan Ab Separatorilla oli oma myyntikonttori Suomessa vuodesta 1912, toinen perustettiin vuonna 1925. Emoyritykselle Suomen myynnin merkitys on ollut ilmeisen pieni, koska Suomen myyntikonttorin toiminnasta ei löydy mainintoja yrityksen historiassa (Stjernschantz 1951, s. 13; Gårdlund 1983; Fritz 1983). Olisi mielenkiintoista tutkia ruotsalaisten separaattoreiden kilpailua Suomessa, sillä samaan aikaan myös muutamat suomalaiset konepajat alkoivat valmistaa separaattoreita ja niitä meni myös vientiin.

Ruotsalaisyritys Gusums Bruks & Fabriks Ab toi ensimmäisen vetoketjutehtaan Suomeen

[6] *Vuonna 1936 nimeksi tuli Kreuger & Toll Osakeyhtiö, Osakeyhtiö Kreuger & Toll Aktiebolag vuonna 1942 ja Oy Kreuto Ab vuonna 1949. Vuonna 1956 suomalainen Paloheimon perhe tuli omistajaksi.*

1936. Sen nimeksi tuli O.Y.Vetoketjutehdas Kiito A.B. (myöh. Kiitoketju). Sitä ennen vuonna 1931 Gusums perusti Suomen Metallikutomo O.Y:n. Kodinkoneita toivat Ompelukone Oy Husqvarna Symaskin vuodesta 1916, A.B. Elektrolux Pölynimijä O.Y. 1922 ja tanskalainen A.S. Fisker & Nielsenin O.Y. Nilfisk A.B. 1929. Aktiebolaget Tretorn Galoscher tuli kilpailemaan kotimaisten kumisaappaiden kanssa.

O.Y. Volvo-auto A.B. perustettiin Suomeen heti Volvon tehtaiden perustamisensa jälkeen vuonna 1928. Volvolla oli myös jonkin verran autonkorien valmistusta Suomessa sen lisäksi että se oli suuri tuojayritys sotien välisenä aikana (Mickwitz 1952, s. 80–81). Useimpia muita automerkkejä toivat kaikesta päätellen suomalaiset tuontiliikkeet. Kuitenkin amerikkalainen Ford tuli Suomeen omalla edustuksella vuonna 1926, ruotsalainen Fordin Suomen yritys hoiti myös autojen myynnin ja varaosahuollon Viroon. Moisalan (1983, s. 105) mukaan Ford alkoi Suomessa vuonna 1927 systemaattisesti kouluttaa mekaanikkoja jälleenmyyjien korjaamoihin ja kehittää systemaattista huoltoverkkoa.

Ford toi mukanaan käyttämänsä mainostoimiston englantilais-amerikkalaisen Erwin-Wasey & Co:n nimellä O.Y. Erwin-Wasey & Co. Ltd. vuonna 1925. Se tuli muutaman vuoden kuluttua suomalaiseen omistukseen. Myös Unilever käytti tätä mainostoimistoa. Erwin-Wasey ei kuitenkaan ollut Suomen ensimmäinen mainostoimisto, vaikka toikin varmaan uusia mainostamisideoita (Heinonen – Konttinen 2001, s. 61).

Amerikkalaiset elokuvat levitettiin Suomeen 1920-luvulla tulleiden filmiyhtiöiden omien jakeluyritysten välityksellä. United Artists tuli 1923, Metro Goldwyn Mayer Films, Fox Films ja Paramount Films 1920- ja 1930-luvun taitteessa. Fox Filmin yhtiö oli pääyrityksen ja sen ruotsalaisen ja norjalaisen tytäryrityksen yhteisesti omistama – tapa, jota muutamat muutkin yritykset näyttivät käyttävän. Helsingissä oli saksalainen elokuvien jakeluyritys sekä toinen saksalainen yritys ilmoituksensa mukaan valmisti elokuvakameroita ja kemikaaleja. Lisäksi seitsemässä toisiansa ristiin omistavassa elokuvateatterissa oli omistajana ruotsalais-saksalainen suku. Elokuvia oli kuitenkin tuotu Suomeen jo 1900-luvun alussa ilman kansainvälisiä tytäryrityksiä.

5. Yhteenveto

Ulkomaisten yritysten tietokannan rakentamisen tärkein tulos on se, että Suomessa oli ulkomaisessa omistuksessa enemmän yrityksiä ennen toista maailmansotaa kuin osattiin arvioida, yli 400. Myös ulkomaisia tytäryrityksiä oli yllättävän runsaasti, yli 100. Tässä artikkelissa on keskitytty pääasiassa ulkomaisten tytäryritysten tarkasteluun.

Oli odotusten mukaista, että ulkomaiset yritykset ovat enimmäkseen naapurimaista ja taloudellisesti vahvoista maista. Ruotsalaisia yrityksiä oli selvästi eniten, Norjasta ja Tanskasta myös suhteellisen runsaasti samoin kuin Saksasta, Britanniasta ja Yhdysvalloista. Poikkeuksellista, mutta ymmärrettävää, oli muiden naapurimaiden – neuvostoliittolaisten ja virolaisten – puuttuminen lähes kokonaan. Ulkomaiset tytäryritykset harjoittivat Suomessa tuotantotoimintaa varsin vähän eivätkä ulkomaiset yritykset olleet suurimpien yritysten joukossa. Enimmäkseen oli kysymys omien tuotteiden myynnistä, huollosta ja asennuksesta, mutta myös ulkomaankauppaan liittyvästä välitystoi-

minnasta kaupan, kuljetuksen ja huolinnan alalla.

Tuotantotoimintaakin harjoitettiin, ja noin 5 prosenttia teollisuustoiminnasta näyttäisi olleen ulkomaisten omistuksessa 1930-luvulla. Ulkomaista omistusta oli jokseenkin kaikilla toimialoilla, eniten kemian teollisuudessa, jossa voidaan arvella sen olleen osittain eräänlaista *high tech* -tuontia. Myös muita uusia ideoita ja teknologiaa tuli ulkomaisten yritysten mukana: varsinkin sähkötekniikkaa tuotiin runsaasti. Myllyntauksen mukaan ulkomaisten yritysten tuoma kova kilpailu saattoi vauhdittaa Suomen sähköistymistä. Myös kuluttajat hyötyivät alemmista hinnoista. Toisaalta kilpailu ei liene aina ollut aitoa, koska ulkomaisilla yrityksillä oli markkinoiden jakosopimuksia.

Yritysaineiston läpikäynti viittaa siihen, että Suomeen etabloituneilla yrityksillä oli samanlaiset motiivit tulla kuin ulkomaisten suorien sijoitusten motiivit muuallakin. Suomeen tultiin jossain määrin käyttämään runsaita luonnonvaroja, lähinnä puuta. Suomen mineraalivarat (Outokummun kupari ja Petsamon nikkeli) houkuttelivat yrittäjiä, mutta heidät torjuttiin omistajina samoin kuin estettiin sähköenergian vienti Pietariin. Sen sijaan ei ole löytynyt esimerkkejä siitä, että Suomeen olisi tultu erityisesti käyttämään suomalaista halpaa työvoimaa, vaikka työvoiman halpuus täytyi olla suhteellisen yleisesti tiedossa. Myöskään ei ilmeisesti etsitty osaavaa työvoimaa.

Suomeen tultiin myymään omia tuotteita omien myyntiliikkeiden välityksellä eli tultiin hankkimaan tai jopa valtaamaan markkinoita. Tämä näyttäisi olleen tavallisin syy etabloitua Suomeen. Näillä yrityksillä oli harvoin tavoitteenakaan oman tuotannon harjoittaminen Suomessa. Toiminta rajoittui myyntiin, asennukseen ja huoltoon. Lisäksi 1900-luvun alkuvuosikymmenten monet kansainväliset kartellit ulottivat toimintansa Suomeen jäsenyritystensä avulla, jotka etabloituivat Suomeen ja jakoivat markkinat täällä. Vahvasti Suomeenkin ulottuneita kartelleita olivat ainakin sähkötekniikan alaan liittyneet (Siemens, AEG, ASEA, Brown Boveri), sähkölamput, kemian teollisuus (Finnish Chemicals), öljyn jakelu (Nobel Standard eli Esso ja Shell) ja tulitikut (Kreuger & Toll). Järvinen luettelee lisäksi kansainvälisiä kartelleja, joissa suomalaiset yritykset olivat jollain tavalla mukana tai joita kansainväliset kartellit koskettivat. Näitä olivat esimerkiksi lannoitteiden valmistus, Suomen Tukholman liikenne, kuparikartelli, sementtiteollisuus, margariiniteollisuus ja kaapeliteollisuus (ks. myös Häikiö 2001, s. 181).

Ainoastaan paperiteollisuudessa ja jossain määrin sahateollisuudessa suomalaisten yritysten asema oli niin vahva, että Pohjoismaiden yritysten keskinäiset sopimukset estivät ruotsalaista paperiteollisuutta etabloitumasta Suomeen eivätkä suuremmat sahatkaan pyrkineet tänne sotien välisenä aikana.

1930-luvun alussa ulkomaisomisteisten yritysten osakepääoma oli selvästi pienempi kuin esimerkiksi valtion tuoma lainapääoma. Valtion vähentäessä pääoman tuontia 1930-luvulla ulkomaisomisteisten yritysten pääomaa oli vuosikymmenen lopussa saman verran kuin valtiolla ulkomaista lainaa, eli ulkomaisten pääomien tuonti oli tässä suhteessa merkittävää. Vastaavasti oli merkittävää, että oli tavallisempaa perustaa tänne uusi ulkomainen yritys kuin ostaa olemassa oleva yritys. Ostot keskittyivät eniten tulitikku- ja margariinitehtaisiin. Myös L.M. Ericssonin harjoittama jalansijan turvaaminen puhelinyhtiöitä valtaamalla oli varsin harvinaista samoin kuin ASEAn Strömbergin valtausyritykset. Mielenkiintoisen poikkeuksen

muodostaa myös Wallenbergin spekulatiivinen työntyminen Suomen pääomamarkkinoille 1910-luvun lopussa.

Suomen ulkomaankaupan suhde bruttokansantuotteeseen pysyi maailmansotien välisenä aikana poikkeuksellisen korkeana verrattuna muihin Euroopan maihin. Samoin ulkomaankaupan tullit ja muut esteet olivat kansainvälisessä vertailussa keskimääräistä vähäisempiä. Monikansallisten yritysten historian tutkiminen tässä artikkelissa on nähdäkseni osoittanut, että Suomen talous oli tänä ajanjaksona tekemisissä kansainvälisen talouden kanssa tähän asti arvioitua enemmän. Kansainvälinen kilpailu ja kansainväliset kartellit ulottuivat varsin varhaisessa vaiheessa myös Suomeen. Ne olivat täten mukana Suomen talouden kasvuprosessissa ja monipuolistivat sitä. □

Lähde- ja kirjallisuusluettelo:

Arkistolähteet:

Kansallisarkisto (KA). Valtioneuvoston pöytäkirjat 7.6.1934., s. 82. Mikrofilmirulla 181.

KA. Kauppa- ja teollisuusministeriön arkisto. K.D.K. ja T.M. 1933. N:o 164/448.

KA. Kauppa- ja teollisuusministeriön arkisto. K.D.S.M. N:o 81/601. 1932. Brynolf Honkasalon raportti.

KA. Kaupparekisterin arkisto. Lakkautetut yritykset.

Patentti- ja rekisterihallituksen arkisto. Kaupparekisteri. Olemassa olevat yritykset.

Elinkeinoeläman Keskusarkisto. Rauma-Raahen arkisto, julkaisematon käsikirjoitus.

Kirjallisuus

Ahvenainen, J. (1984): *Suomen sahateollisuuden historia*. WSOY.

Airam 1921–1971. (1971) Oy Airam AB.

Attman, A., Kuuse, J. ja U. Olsson (1976): *L.M. Ericsson 100 år. Band I. Pionjärtid, Kamp om koncessioner, kris 1876–1932*. L.M. Ericsson.

Attman, A. ja U. Olsson (1976): *L.M. Ericsson 100 år. Band II. Räddning, återuppbyggnad, världsföretag 1932–1976*. L.M. Ericsson.

Avellan, M. (1999): *Paasivaara & Margariini. Historian helmiä. Margariinin, Paasivaaran ja siihen liitettyjen yritysten historiaa*. Suomen Unilever Oy.

Dunning, J.H. (1993): *Multinational Enterprises and the Global Economy*.

Addison-Dyverfelt, G. (1974): *Norrbottnisk sågverksindustri 1900–1925. AB Ytterstfors-Munksund och dess föregångare*. Uppsala Studies in Economic History 11.

Fritz, M. (1983): *Ett världsföretag växer fram. Alfa-Laval 100 år. Del II: Konsolidering och expansion*. Alfa-Laval AB.

Glete, J. (1983): *ASEA under hundra år 1883–1983. En studie in ett storföretags organisatorisk, tekniska och ekonomiska utveckling*. ASEA.

Gårdlund, T. (1983): *Ett världsföretag växer fram. Alfa-Laval 100 år. Del I: Förhistoria och uppbyggnad*. Alfa-Laval AB.

Heinonen, V. ja H. Konttinen (2001): *Nyt uutta Suomessa! Suomalaisen mainonnan historia*. Mainostajien Liitto.

Hjerppe, R. (1979): *Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844–1975*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Utg. av Finska Vetenskaps-Societeten. H. 123.

Hjerppe, R. (1989): *The Finnish Economy 1860–1985. Growth and Structural Change*. Government Printing Centre.

Hjerppe, R. (1997): ”Jos ei voi ottaa täytyy lainata – Suomen valtion velka sotien välisenä aikana.”, *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 93. vsk, n:o 1, s. 11–20.

Hjerppe, R. (2003): ”The Significance of Foreign Direct Investment in a Small Industrializing Economy: The Case of Finland in the Interwar

Period." *Business and Economic History On-Line. The Proceedings of the Business History Conference*. Ed. Hausman, W. Http://www.thebhc.org/publications/BEHonline/2003/...

Hjerppe, R. (2004a, ilmestyy): "Ruotsalaiset yritykset Suomessa sotien välisenä aikana". *Svenskt i Finland – Finskt i Sverige. Programvolym III. Ekonomisk växelverkan, kriser och jämförelser*.

Hjerppe, R. (2004b, ilmestyy): "Russian Entrepreneurial Activities in Finland from the 1800s to the 1930s." *Russia and Western Countries: Economic Relations before World War I and their Restoration in the 1920s — 1930s*. Eds: Boris Anan'ich, Leonid Borodkin, Albert Broder, Yuri Petrov ja Andre Straus.

Hjerppe, R. ja J. Ahvenainen (1986): "Foreign Enterprises and Nationalistic Control: The Case of Finland since the End of the Nineteenth Century." Eds. Teichova, A – Lévy-Leboyer, Helga Nussbaum: *Multinational Enterprise in Historical Perspective*. Cambridge University Press.

Heikkinen, S. (2000): *Paperia maailmalle. Suomen Paperitehtaitten Yhdistys 1918–1996*. Otava.

Hoffman, K. (1990): *Strömberg 1889–1998. Expert inom elektrotekniken*. ABB Strömberg.

Hoving, V.: *Enso-Gutzeit Osakeyhtiö 1872–1958, I–II*. Enso-Gutzeit OY.

Håkans, S. (1968): *Direkta utländska investeringar I Finland*. Pro gradu avhandling i företagsekonomi spec. marknadsekonomi vid Svenska handelshögskolan.

Häikiö, M. (2001): *Fuusio. Yhdistymisen kautta suomalaiseksi monialayritykseksi 1865–1982. Nokia OYJ:n historia*. Edita.

International Directory of Company Histories (1988). St. James Press.

Jones, G. ja H. Schröter (1993): *The Rise of Multinationals in Continental Europe*. Aldershot.

Jännes, J. (1933): *Suomen sähkölamppusota*. Suomen kauppa ja teollisuus oy.

Järvinen, K. (1930): "Kansainväliset teollisuusyhtymät." *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 26. vsk, n:o 1, s. 49–85.

Kreuger ja Toll 1911–1961 (1961): *Oy Kreuto Ab*. Mercatorin kirjapaino.

Krosby, H. P. (1966): *Nikkelidiplomatiaa Petsamossa 1940–1941*. Kirjayhtymä.

Kuisma, M. (1985): *Kuparikaivoksesta suuryhtiöksi. Outokumpu 1910–1985*. Outokumpu Oy.

Lindgren, H. (1979): *Corporate Growth. The Swedish Match Industry in its global Setting. The Swedish Match Company, 1917–1939*. Studies in Business Internationalisation. Liber Förlag.

Lundström, R. (1999): *Bank, industri, utlandsaffärer. Stockholms Enskilda Bank 1910–1924*. Ekonomisk Historisk Forskning, Handelshögskolan i Stockholm.

Mannio, P., Vaara, E. ja P. Ylä-Anttila (Eds.) (2003): *Our Path abroad. Exploring Post-war Internationalization of Finnish Corporations*. Taloustieto Oy.

Mickwitz, G. (1952): *Finlands handel på Sverige 1920–1938*. Centraltryckeriet.

Moisala, U. E. (1983): *Auto Suomessa. Auton kaupan, käytön ja korjaamotoiminnan historia vuoteen 1983*. Autoalan Keskusliitto r.y. – Autotuojat r.y.

Myllyntaus, T. (1991): *Electrifying Finland. The Transfer of a New Technology into a Late Industrialising Economy*. Macmillan.

Myllyntaus, T. (1997): "Electrical Imperialism of Multinational Cooperation? The Role of Big Business in Supplying Light and Power to St. Petersburg before 1917." *Business and Economic History*, no 2, s. 540–549.

Nordlund, S. (1989): *Upptäckten av Sverige. Utländska direktinvesteringar i Sverige 1895–1945*. Umeå Studies in economic History 12. Umeå Universitet.

Pajarinen, M. (1997): *Ulkomaiset suorat sijoitukset ja ulkomaalaisomistus Suomessa: katsaus historiaan ja viimeaikaiseen kehitykseen.* ETLA, Keskusteluaiheita n:o 610.

Palmer, R. (2001): *Historical Patterns of Globalization. The Growth of Outward Linkages of Swedish Long-Standing Transnational Corporations,*

1890s–1990s. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Economic History 33.

Patrikainen, S. (2003): *Tikusta asiaa. Tulitikkuteollisuus Vaajakoskella 1919–1995*. Minerva Kustannus Oy.

O'Rourke, K.H. ja J. G. Williamson (1995): "Open Economy Forces and Late Nineteenth Century Swedish Catch-Up. A Quantitative Accounting". *Scandinavian Economic History Review*, vol. XLIII, nro 2.

Saarenheimo, E. ja J. Tanttu (1986): *Saippuakauppias. Sata vuotta puhtautta. Åström – Turun Saippua – Lever*. Lever.

Siemens Suomessa 1898–1988. (1989) Siemens Oy.

Sirén, O. (1991): *Loviisan-seudun puhelin 1883–1931–1991*. Loviisan seudun Puhelinosuuskunta.

Steckzén, B. (1951): *SKF, Svenska Kullagerfabriken.* En svensk export-industris historia. SKF.

Stjernschantz, G. (1951): *Oy Axel von Knorringin Teknillinen Toimisto 60 vuotta*. Tilgmanns Tryckeri.

Stonehill, Arthur (1965): *Foreign Ownership in Norwegian Enterprises*. Sammfunnsøkonomiske studier nr. 14. Statistisk Sentralbyrå.

Vattula, K. (toim., 1983): *Suomen taloushistoria 3*. Tammi.

Suomen Tilastollinen vuosikirja 1931, 1939.

Tuomioja, E. (1971): *Suomalaisen öljynjalostusteollisuuden perustaminen*. Poliittisen historian pro gradu -työ. Helsingin yliopisto. Valtiotieteellinen tiedekunta.

Waselius, G. (1967): *Oy AGA Ab 1917–1967*. Oy AGA Ab.

Virtanen, S. (2003): *Nuottasaaresta Wall Streetille. Oulun metsäteollisuus kauppahuoneista Stora Ensoon*. Stora Enso.

Åkerman, J. (1933): *ASEA 1883–1933*. ASEA.

Sanomalehdet

"Svensk kapitalplacering i Finland." *Huvudstadsbladet* 9.10.1922.

"Ulkomaalaiset maanne teollisuuslaitosten omistajina." *Kauppalehti* 4.8.1928.

"Waldhof producerade i fjol 236,000 ton cellulosa." *Hufvudstadsbladet* 27.11.1928.

"Waldhof-yhtymän hankeet Suomessa: tehtaan perustamispäätös on jo lopullinen." *Iltalehti* 8.11. 1928.

"Waldhof har anskaffat jord olagligt. Ett spörsmål." *Hufvudstadsbladet* 16.11.1928.

"Waldhofs fabrik i Kexholm torde kosta 220 milj. mk." *Hufvudstadsbladet* 15.12.1928.